

Parczewski, Michał

Początki napływu ludności ruskiej na teren Karpat Zachodnich w świetle archeologii

Archaeologia historica. 1993, vol. 18, iss. [1], pp. 93-97

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140043>

Access Date: 18. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Początki napływu ludności ruskiej na teren Karpat Zachodnich w świetle archeologii

MICHAŁ PARCZEWSKI

Przedmiotem naszych rozważań będzie próba ustalenia przyczyn ogromnie interesującego zjawiska z dziedziny geografii historycznej. Chodzi o zarejestrowaną w czasach nowożytnych (począwszy od XVI—XVII w.) obecność zwartej ugrupowania ludności ruskiej, rozdzielającego tereny zamieszkałe przez Słowian Zachodnich: Polaków na północy i Słowaków na południu.¹ Klin wschodniosłowiański, który do połowy XX w. zajmował grzbietowe partie Karpat od linii górnego Wisłoka oraz Laborca do górnej Torysy i nieomal po Dunajec, liczył ponad 100 km długości i średnio 25—40 km szerokości (ryc. 1). Towarzyszyły mu rozproszone enklawy, wysunięte jeszcze dalej na zachód i południe.

W dotychczasowej literaturze rozwinięto dwie główne koncepcje, alternatywne względem siebie, które mają objaśnić genezę osadnictwa ruskiego w Karpatach Zachodnich.

Zwolennicy pierwszej z tych hipotez, podtrzymywanej przede wszystkim przez niektórych autorów rosyjskich i ukraińskich (za jej twórców trzeba uznać m. in. N. Barsowa i M. Hruszewskiego) widzą w omawianym ugrupowaniu etnicznym resztkę jakiegoś ludu wschodniosłowiańskiego (często utożsamianego z Chorwatami), który w okresie plemiennym wczesnego średniowiecza zasiedlał terytorium dzisiejszej Małopolski po górną Wisłę i Tatry, a na południu całą Słowację (Rybakov 1964, map „Vostočnaja Evropa v IX—XI vekach“; Penjak 1980, 162—165). Późniejsza ekspansja Słowian Zachodnich spowodowała wyparcie Rusinów z nizin podgórszych (Hruševskij 1913, 213—221).

Konkurencyjny pogląd neguje obecność osadnictwa ruskiego w zachodniej części Karpat przed schyłkiem średniowiecza. Pojawienie się wschodnich Słowian na tym terenie byłoby konsekwencją zapoczątkowanego w XIV w. procesu tzw. kolonizacji wołoskiej, którą reprezentowała ludność o dominującym pastersko-hodowlanym typie gospodarki. Z terenów dzisiejszej Rumunii wołoski ciąg osadniczy kierował się wzdłuż gór ku północy i zachodowi, opanowując od schyłku XIV do końca XVI w. znaczną część Karpat Zachodnich aż po Morawy. Badania źródłowe zdają się wskazywać na rumuńsko-balkański charakter etniczny wcześniejszych grup osadniczych, z bardzo silną od początku domieszką słowiańską. W ciągu XV w. proporcje składników słowiańskiego i wołoskiego ulegałyby nieustannym zmianom na korzyść tego pierwszego, a dopiero chyba następne stulecie przyniosło całkowitą (lub nieomal całkowitą) rutenizację świeżo osiadłych mieszkańców Karpat wschodnich i środkowych, a polonizację, zesłowaczenie i czechizację Wołochów żyjących dalej ku zachodowi (por. Fastnacht 1962, 209—226; Beňko 1985, 231—238, 264—274, 277—279; Czajkowski 1922, 143—158; Reinfuss 1992, 167—171; tam literatura).

Wydaje się, że przybliżenie rozstrzygnięcia sporu o początki Łemkowszczyzny mogą przynieść dane archeologiczne. Niedawno podjęto próbę uchwycenia zasięgu osadnictwa wczesnośredniowiecznego (VI—1. połowa XIII w.) we wschodniej części polskich Karpat, w kontekście formowania się polsko-ruskiej rubieży etnicznej (Parczewski 1991; 1992). Podstawę analizy w obydwu cytowanych opracowaniach stanowiła mapa rozmieszczenia obszarów zasiedlonych przez ludność słowiańską po

północnej stronie Karpat w okresie od VI do początków XIII w. (Parczewski 1991, 20–23, ryc. 2; 1992, 12–15, ryc. 2). Dla celów niniejszej wypowiedzi poszerzono zasięg wspomnianej mapy ku zachodowi, a w jeszcze większej mierze — ku południowi, obejmując znaczną część Słowacji wschodniej (ryc. 1).² Wyznaczony na mapie przebieg granic ekumeny wczesnośredniowiecznej został skonfrontowany z rozmieszczeniem zwartych obszarów osadnictwa wschodniosłowiańskiego, klarownie zarejestrowanym dopiero przez nowożytny źródła pisane w XVI–XIX w.³

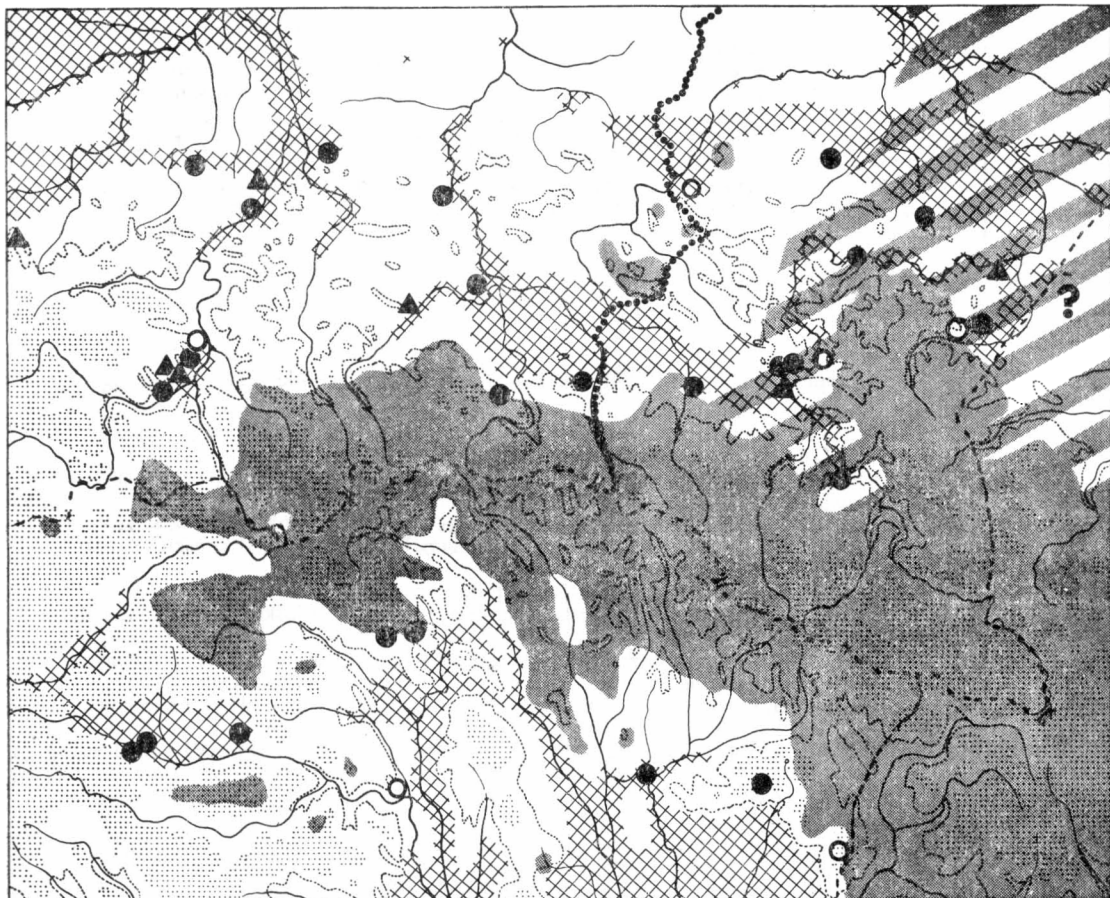
Z analizy kartogramu (wspartej skąpyimi na razie rezultatami badań profili pyłkowych) wypływa wniosek, że przed XIII w. teren Łemkowszczyzny — tak jak inne wyższe partie Karpat — nie był zasiedlony (ryc. 1). Dane wykopaliskowe dowodzą zatem, że dzieje osadnictwa wschodniosłowiańskiego na dzisiejszym pograniczu polsko-słowackim (na zachód od Przełęczu Dukielskiej) nie są dawniejsze, niż okres późnośredniowieczny. Trzynaste stulecie stanowi najwcześniejszą potencjalną datę uruchomienia napływu osadników w Beskidy, ale w rzeczywistości proces ten mógł się rozpocząć jeszcze później.

Przez cały okres wczesnego średniowiecza (VI–I. połowa XIII w.) ludność słowiańska okupowała stale te same obszary, które miały charakter swoistych rolniczych „nisz ekologicznych“ (ryc. 1). Były to obniżenia śród- i przykarpackie, obfitujące we względnie łatwe do zagospodarowania, urodzajne grunty orne. Poziomica 350, a sporadycznie 400 m n. p. m. wyznaczała górną granicę intensywnego użytkowania terenu. Wyjątek stanowiła Kotlina Spiska (400–700 m n. p. m.), o tak sprzyjających walorach osadniczych, że bariera wysokościowa została tu przełamana jeszcze w okresie plemiennym.

Wkroczenie osadnictwa w góry właściwe i na pogórza nastąpiło dopiero później, u schyłku średniowiecza i na początku czasów nowożytnych. Wysiłku tego nie podjęła ludność autochtoniczna. Dla stabilnych grup ludzkich, zamieszkujących od stuleci tylko formy dolinne i kotliny, taka gruntowna zmiana modelu gospodarowania — i w ogóle sposobu życia — oznaczałaby prawdziwą rewolucję. Toteż radykalny ten przewrót musiał nastąpić za sprawą przybyszów z zewnątrz, reprezentowanych przede wszystkim przez pasterzy górskich, a miejscowi rolnicy pozostali w znakomitej większości nadal w swoich siedzibach.

Zatrzymajmy się jeszcze nad poglądem o zepchnięciu ludności ruskiej w góry z zajmowanych jakoby przez nią uprzednio terytoriów, sięgających daleko na północ, zachód i południe od granic nowożytnej Łemkowszczyzny. Jak już powiedziano, przed XIII w. na terenie Małopolski (na wschód od granicy z Rusią) i wschodniej Słowacji zasiedlone były stosunkowo niewielkie obszary obniżeń śródgórskich i podgórskich, np. zachodnia część Dołów Jasielsko-Sanockich, Kotlina Sądecka, dolina dolnego Dunajca, Kotlina Spiska, dolina środkowej Topli i Torysy, Nizina Wschodniosłowacka (ryc. 1). Jeśli słuszna jest teza o pradawnej obecności Słowian Wschodnich na południu Ziemi Krakowskiej, na Spiszu, w Szaryszu i Zemplinie, to właśnie z wymienionych w poprzednim zdaniu starych enklaw osadniczych musiałyby wyjść — ale najwcześniej w XIII w. — ruska („postchorwacka“??) migracja, która dała początek Łemkowszczyźnie. Rzecz jasna, próba obrony takiego wniosku miałaby jawnie absurdalny charakter w świetle elementarnej wiedzy o realiach historycznych doby późnośredniowiecznej w Karpatach.

Powyższe ustalenia definitywnie kompromitują tezę o rzekomym wschodniosłowiańskim ludzie Chorwatów, zamieszkującym jakoby południową Małopolskę i wschodnią Słowację we wczesnym średniowieczu, a także o Łemkach jako potomkach owych Chorwatów.² Początki napływu ludności ruskiej na teren Karpat Zachodnich nie są starsze, niż XIII–XIV w., a jedyny możliwy do przyjęcia kierunek tej migracji wiódł ze wschodu.

Ryc. 1. Rozmieszczenie osadnictwa wczesnośredniowiecznego (VI—1. połowa XIII w.) w południowo-wschodniej Małopolsce i we wschodniej Słowacji. a — teren zasiedlony w wczesnym średniowieczu, — b teren etnicznie wschodniosłowiański w okresie nowożytnym, c — teren o mieszanym osadnictwie wschodnio- i zachodniosłowiańskim, d — gród o początkach sięgających doby plemiennnej, — e — gród o początkach prawdopodobnie sięgających doby państwowej, f — gród o metryce wczesnopanstwowej, g — przebieg granicy państwowej Polski i Rusi przed 1340 r., h — teren o trudnym do ustalenia zasięgu osadnictwa wczesnośredniowiecznego, i — poziomica 400 m n. p. m., j — teren powyżej 700 m n. p. m.

Przypisy

- 1 Ruscy mieszkańcy Zachodnich Karpat identyfikują się w czasach najnowszych (XIX—XX w.) jako Ukraińcy, Łemkowie, Rusini lub Karpato-Rusini. Z etnograficznego punktu widzenia jest to obszar Łemkowszczyzny, której dialekty zdaniem lingwistów należą do języka ukraińskiego. Podczas trwania i zaraz po zakończeniu II wojny światowej nastąpiły olbrzymie deportacje całych grup etnicznych, żyjących od stuleci pomiędzy Popradem a Zbruczem. Dotknęły one głównie Polaków, a w mniejszej mierze Ukraińców. Tylko niewielka część mieszkających w Polsce Łemków uniknęła wówczas wysiedlenia ze swej karpackiej ojczyzny.

- 2 Pracę tę mogłem wykonać dzięki życzliwej pomocy wielu słowackich Przyjaciół, a przede wszystkim Dr. Gabriela Lukača z Lewoczy oraz Dr. Pavla Mačali z Koszyc.
- 3 Nie wzięto tu pod uwagę danych toponomastycznych, które świadczą o występowaniu pojedynczych wczesno(?) średniowiecznych ruskich wysep eknicznych w otoczeniu obcojęzycznym zarówno w nizinnych partiach wschodniej Słowacji, jak i na terenie całych Węgier (Haraksim 1961, 14–16, tam literatura). Wiązać je można z osadnictwem wojskowym lub jentickim.
- 4 Teza o „chorwackim“ dziedzictwie Łemkowszczyzny nie jest już wprawdzie podtrzymywana przez poważnych badaczy (por. Isaevič 1989, 57), ale pozostaje przedmiotem licznych wystąpień o charakterze pseudonaukowym (np. publikacje I. Krasowskiego ze Lwowa).

Bibliografia

Skrót

LEMKOWIE – Łemkowie w historii i kulturze Karpat, cz. I, red. J. Czajkowski, Rzeszów 1992.

Literatura

- BEŃKO, J., 1985: Osídlenie severného Slovenska, Košice.
- CZAJKOWSKI, J., 1992: Dzieje osadnictwa historycznego na Podkarpaciu i jego odzwierciedlenie w grupach etnograficznych (w:) Łemkowie, 27–166.
- FASTNACHT, A., 1962: Osadnictwo Ziemi Sanockiej w latach 1340–1650, Wrocław.
- HARAKSIM, L., 1961: K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867, Bratislava.
- HRUŠEVYŠ'KYJ, M., 1913: Istorija Ukrainy-Rusy, t. I, wyd. III, Kyiv.
- ISAEVIČ, Ja. D., 1989: Dalnejšee razvitie feodalnych otnošenij (w:) Ukrainskie Karpaty. Istorija, Kiew, 39–74.
- PARCZEWSKI, M., 1991: Początki kształtowania się polsko-ruskiej rubieży etnicznej w Karpatach. U źródeł rozpadu Słowiańszczyzny na odtam wschodni i zachodni, Kraków.
- 1992: Geneza Łemkowszczyzny w świetle wyników badań archeologicznych (w:) Łemkowie, 11–25.
- PENJAK, S. I., 1980: Rann'oslov'jans'ke i davn'orus'ke naselennja Zakarpattja VI–XIII st., Kyiv.
- REINFUSS, R., 1992: Związki kulturowe po obu stronach Karpat w rejonie Łemkowszczyzny (w:) Łemkowie, 167–181.
- RYBAKOV, B. A., 1964: Pervye veka russkoj istorii, Moskva.

Souhrn

Počátky přílivu ruského lidu do oblasti západních Karpat ve světle archeologie

Předmětem článku je pokus o vysvětlení geneze východoslovanského klínu (oblast tzv. Lemkowszczyzny, Lemkowszczyzny), umístěného mezi polská a slovenská etnická teritoria, který zaujímal v novověku partie hřbetů Karpat od linie řek Wisłok a Laborec k horní Toryse a téměř k Dunajci (obr. 1).

Počátky ruského osídlení v západních Karpatech vysvětlují dvě protichůdné hypotézy. První z nich vidí ve kmeni Lemků zbytek většího východně slovanského seskupení, jež původně zaujímalo Malopolsko až po horní Wislu a Tatry a také celé východní Slovensko. Druhá koncepce pojí počátky oblasti Lemků s velkou vlnou migrace z východu ve 14.–16. století, známou pod názvem valašská kolonizace.

Urychlit vyřešení sporu mohou archeologická fakta, jež umožňují vyznačit terén, člověkem v minulosti intenzivně využívaný. Podstatou analýzy se stala mapa rozmístění raně středověkého osídlení (6.–1. polovina 13. století), a to na základě nejzazšího zásahu východních Slovanů do Karpat, stanoveného podle písemných pramenů (obr. 1).

Ze studia tohoto kartogramu vyplývá, že před 13. stoletím nebyla oblast „Lemkowszczyzny“ osídlena, stejně jako jiné výše položené partie Karpat. Počátky posunu ruského lidu na teritorium západních Karpat nejsou staršího data než ze 13.–14. století a jediný možný směr této migrace vedl z východu.

Zusammenfassung

Die Anfänge der Verschiebung des russischen Volkes in das Gebiet der westlichen Karpaten im Licht der Archäologie

Das Bearbeitungsobjekt ist ein Versuch, die Entstehung des ostslawischen Keiles (dsg. Lemko-Gebiet) zu erklären, der zwischen polnische und slowakische ethnische Territorien eingesetzt ist und der in der Neuzeit die Rückenteile der Karpaten von Linien der Flüsse Wislok und Laborec zum Oberlauf von Torysa und fast zum Fluß Dunajec beherrschte (Abb. 1).

Die Anfänge der russischen Besiedlung in der Westkarpaten klären zwei gegensätzliche Hypothesen auf. Die erste von ihnen sieht in den Lemken ein Rest der größeren ostslawischen Gruppierung, die ursprünglich Kleinpolen bis zum Oberlauf von Wisla und das Tatra-Gebirge, sowie die ganze Ostslowakei, umfaßte. Die andere Konzeption verbindet den Beginn des Lemko-Gebietes mit der großen Migrationwelle vom Osten im 14.–16. Jahrhundert, die unter dem Namen der walachischen Kolonisation bekannt ist.

Die Lösung können archäologische Angaben ernähern, die das durch den Menschen in Vergangenheit intensiv ausgenützte Terrain zu bezeichnen ermöglichen. Grundlage für diese Analyse ist die Karte der Verbreitung der frühmittelalterlichen Besiedlung (des 6. bis zur ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts), und zwar auf Grund des äußersten Eingriffs der Ostslawen in die Karpaten, der nach den schriftlichen Quellen verzeichnet ist.

Das Studium dieses Kartogramms zeigt, daß das Lemko-Gebiet, sowie andere höhere Teile von Karpaten, vor dem 13. Jahrhundert nicht besiedelt waren. Die Anfänge der Verschiebung des russischen Volkes ins Territorium von Westkarpaten fallen nicht früher als in das 13.–14. Jahrhundert und die einzige mögliche Richtung dieser Migration führte vom Osten.

